

RENATA BIZIOR

AKT ZNANIA – DAWNY GATUNEK URZĘDOWY JAKO ŚWIADECTWO PORZĄDKU PRAWNEGO

Dziewiętnastowieczne teksty aktów znania stanowią świadectwo zmian w polu gatunków urzędowych, wywołanych przez uregulowania prawne wprowadzone przez Kodeks Cywilny Napoleona, który od 1808 r. obowiązywał w nowo powstałym Księstwie Warszawskim, następnie w Królestwie Polskim¹, a od 1810 r. w Galicji. Pojawienie się aktów znania w polszczyźnie stało się konsekwencją nowego porządku politycznego i podążającego za nim prawno-społecznego, a zależność ta potwierdza prawidłowość, że teksty (gatunki) urzędowe zmieniają się wraz z przekształceniami ustroju państwowego².

Akt znania uznaję za odrębny gatunek stylu urzędowego, odmiany urzędowo-kancelaryjnej, mający formę pisaną i charakter dokumentacyjny³. Jego celem komunikacyjnym jest potwierdzenie tożsamości (i wyznania) konkretnej osoby, a także istotnych dla dziewiętnastowiecznego porządku prawno-

Dr RENATA BIZIOR – adiunkt Zakładu Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej Akademii im. J. Długosza w Częstochowie; adres do korespondencji: Instytut Filologii Polskiej, Akademia im. J. Długosza, ul. Armii Krajowej 36 a, 42-200 Częstochowa; e-mail: r.bizior@autograf.pl

¹ Na terenach dawnego Królestwa Kongresowego ów kodeks obowiązywał do 1946 r. Formalnie Kodeks Napoleona został w 1826 r. zastąpiony przez nowy Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego, uchwalony w 1825 r., który opierał się na prawie napoleońskim.

² M. WOJTAK, *Styl urzędowy*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 166.

³ A. WILKOŃ, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków 2002, s. 244. Autor wyróżnia w języku urzędowym następujące rodzaje tekstów: dyrektywne, dokumentacyjne, prawnicze, które są reprezentowane przez zbiory gatunków.

-społecznego okoliczności jej urodzenia i pochodzenia. Akt był spisywany na żądanie osoby, która deklarowała wolę zawarcia małżeństwa, lecz nie mogła dostarczyć wymaganego przepisami odpisu aktu urodzenia. Z tej racji, pod względem funkcjonalnym, akt znania był wtórny wobec aktu urodzenia. Omawiany gatunek ma postać relacji z przebiegu podejmowanego przez określone osoby działania, jakim jest odtworzenie i poświadczenie na podstawie zeznań świadków, danych umieszczanych zazwyczaj w akcie urodzenia. Nazwa tekstu i gatunku pozostaje w związku z wykonywanymi przez powołanych świadków czynnościami illokucyjnymi o charakterze prawno-urzędowym, które mają na celu oświadczenie o tym, że znają ('mają pewien zasób wiedzy o kimś') daną osobę⁴.

Materiał, który poddałam analizie, obejmuje blisko dwadzieścia tekstów znajdujących się w Archiwum Państwowym w Częstochowie, spisanych w tym mieście i pobliskich miejscowościach w latach 1823-1868, w urzędach stanu cywilnego różnego typu: parafialnych, municypalnych i wójtowskich. Są to akty znania osób wyznania katolickiego i ewangelickiego. We wskazanych zasobach archiwalnych zachowało się niewiele owych aktów, w związku z tym trudno orzec, jak często były one wykorzystywane w komunikacji urzędowej⁵. Obserwację utrudnia również fakt, że w zależności od okoliczności polityczno-historycznych teksty aktów znania były spisywane: w latach 1808-1868 w języku polskim, następnie w języku rosyjskim (do 1915 r.) i ponownie po polsku, aż do czasu utracenia przez gatunek swoich funkcji w sferze urzędowej. Niemniej, są to teksty interesujące, po pierwsze, ze względu na polityczno-kulturowy kontekst pojawienia się reprezentowanego przez nie gatunku w sferze urzędowej, który był ściśle związany z kształtowaniem się zasad nowożytnego prawa cywilnego, a po drugie, z racji sposobu istnienia gatunku, jego funkcji, odniesień międzytekstowych wynikających z jego substytucyjności oraz kształtowania się wzorca tekstowego. Także z tej racji, że akty stanu cywilnego, w przeciwieństwie do aktów notarialnych⁶, nie budziły, jak dotąd szczególnego zainteresowania lingwistów.

⁴ Związek nazwy gatunku z podejmowanymi czynnościami językowymi jest cechą specyficzną większości gatunków urzędowych; zob. E. MALINOWSKA, *O stałości i zmienności gatunków urzędowych*, w: *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. I: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2000, s. 86.

⁵ Jako tzw. alegaty (teksty o funkcji załącznika, stanowiące podstawę do sporządzenia innego tekstu urzędowego) znajdują się w aktach zbiorczych urzędów stanu cywilnego, dotyczących małżeństw.

⁶ Zob. A. DUNIN-DUDKOWSKA, *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Lublin 2010; J. KUĆ, *Polszczyzna lukowskich aktów notarialnych z początku XIX wieku*, Siedlce 2013.

W nawiązaniu do postulatów integrowania badań historycznojęzykowych z analizami innych obszarów doświadczeń kulturowych wspólnoty komunikatywnej i osadzania gatunku wypowiedzi w kontekście historycznym⁷ warto wskazać na istotne okoliczności powstania gatunku oraz pragmatyczne tło jego użycia. Początki funkcjonowania aktu znania w komunikacji urzędowej łączą się z ówczesnym ustawodawstwem w zakresie prawa małżeńskiego, zawartym w Kodeksie Napoleona (1804 r.), które wskazało na konieczność jego użycia i precyzowało funkcję tego gatunku urzędowego. Prawodawstwo napoleońskie reprezentowało stanowisko o całkowitej rozdzielności prawa cywilnego i kościelnego, co m.in. odpowiadało postępującej sekularyzacji instytucji małżeństwa we Francji⁸, ale na grunt polski zasada ta nie została przeniesiona konsekwentnie, a co więcej, podważył ją Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r., scalając w tym zakresie przepisy świeckie i kanoniczne, podobnie jak Prawo o małżeństwie z 1836 r., co w konsekwencji doprowadziło do stanu, w którym małżeństwo zyskało ponownie charakter religijny⁹. Ujęte w Kodeksie Napoleona prawodawstwo dotyczące związków małżeńskich zostało później uszczegółowione i ściśle regulowało zasady zawierania małżeństwa, które było uznawane za podstawę ówczesnego ładu społecznego. Adaptacja francuskiego prawa cywilnego do warunków polskich uwzględniała specyfikę wyznaniową (sakramentalną) małżeństwa i z tej racji obowiązki stanu cywilnego powierzono nie tylko administracji publicznej, ale w głównej mierze kościelnej, która sprawowała je od wieków. Na skutek przeprowadzonej zmiany prawa księgi metrykalne prowadzone przez kancelarie parafialne stały się w XIX w. jednocześnie aktami stanu cywilnego, a duchowni administrujący kancelariami pełnili funkcję urzędników stanu cywilnego¹⁰, podobnie jak wójtowie, burmistrzowie oraz sędziowie pokoju. Sytuacja ta prowadziła do nałożenia się zakresów cywilnej sfery urzędowej oraz sfery administracyjnej o charakterze wyznaniowym (religijnym), co znalazło odbicie we wzorcu omawianego gatunku i jego dalszych losach. Kolejna idea, która manifestuje

⁷ S. BORAWSKI, *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa 2000, s. 156; A. REJTER, *Genologia historyczna a stylistyka. Zarys problematyki*, „Stylistka” 20(2011), s. 195; M. SIUCIAK, *Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego*, w: *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 286.

⁸ K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2007, s. 93-94.

⁹ M. PAWIŃSKI, *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, „Archeion” 104(2002), s. 208.

¹⁰ *O aktach stanu cywilnego. Pismo... dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego* ułożone, Warszawa 1858, s. 115-116.

się w powstaniu aktu znania, a także innych gatunków towarzyszących formalizowaniu małżeństwa, jest wynikiem oddziaływania francuskiej kultury administracyjno-prawnej, przejawiającej się w rozwoju systemu biurokratycznego¹¹, który to system, stosując „zasadę wielości dokumentów, na każdą sprawę – jeden dokument osobny”, nakłada obowiązek potwierdzania statów bądź sytuacji społeczno-prawnych przez określone dokumenty. Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, uznać trzeba, że omawiany gatunek jest bezsprzecznie świadectwem dawnego porządku prawno-społecznego, który determinował podejmowanie określonych działań komunikacyjnych przez członków danej wspólnoty.

Ze względu na zmienność uwarunkowań kontekstowych doszło z czasem do ograniczeń w funkcjonowaniu gatunku i ostatecznie do wycofania ze sfery urzędowej o charakterze świeckim. Stało się to w wyniku wprowadzenia na zasadzie dobrowolności przed II wojną światową nowego dokumentu identyfikującego – dowodu osobistego (paszport), a następnie obowiązywania w czasie wojny kenkarty oraz konieczności posiadania dowodu osobistego po 1946 r. W ograniczonym zakresie i zmodyfikowanej formie (formularzowej) gatunek przetrwał jako *akt znania o stanie wolnym* lub *akt znania o chrzcie świętym*¹² w urzędowej odmianie języka religijnego, którą wyróżnia w swej stratyfikacji Dorota Zdunkiewicz-Jedynak¹³.

W konsekwencji uregulowań prawnych czynności zawarcia małżeństwa (zyskującej obok aspektu wyznaniowego również wymiar prawno-cywilny, udokumentowany w postaci pisemnego aktu małżeństwa w księgach stanu cywilnego) towarzyszyły poprzedzające ją zdarzenia o charakterze administracyjno-urzędowym, mające swoje komunikacyjne odpowiedniki w postaci określonych gatunków tekstu¹⁴. I tak w XIX w. na którym skupiam uwagę, były to: akty uszanowania zawierające prośbę o błogosławieństwo skierowaną do rodziców oraz akty pozwolenia na zawarcie małżeństwa stanowiące odpowiedź na akty uszanowania, a także umowy przedślubne (intercyzy), które

¹¹ E. WOŹNIAK, *Prawdy i mity o języku urzędowym w dobie nowopolskiej*, referat wygłoszony na konferencji *W kręgu dawnej polszczyzny*, zorganizowanej przez Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie (grudzień 2014 r.).

¹² Okolicznościami ich sporządzenia są: brak metryki i wcześniejsze małżeństwo cywilne osoby chcącej zawrzeć małżeństwo kościelne.

¹³ *Język w polskim Kościele katolickim początku XXI wieku: przegląd najważniejszych zjawisk*, w: *Język polski jako narzędzie komunikacji we współczesnym świecie*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2007, s. 117-118.

¹⁴ Okoliczności ich użycia regulował Kodeks Napoleona w dziale *O aktach małżeństwa*.

miały postać umów o charakterze notarialnym¹⁵. Aktami cywilnymi były z kolei: akty tamowania małżeństwa dostarczane do urzędów stanu cywilnego i wskazujące na formalne przeszkody jego zawarcia oraz analizowane w pracy akty znania, zastępujące akty urodzenia.

Ówczesne przepisy prawa wymagały przedstawienia przed zawarciem małżeństwa odpisu aktu urodzenia (metryki), który stanowił podstawowy wówczas dokument identyfikujący osobę, uprawniający do podejmowania czynności prawnych¹⁶, a w wypadku niemożności jego dostarczenia zarządzały konieczność sporządzenia *aktu znania* przez urzędnika stanu cywilnego na wniosek zainteresowanego. Jak wynika z analizy tychże aktów, brak metryki mógł być spowodowany nieodnotowaniem urodzenia w księgach metrykalnych, zniszczeniem ksiąg bądź trudnością jej uzyskania, spowodowaną znaczną odległością miejsca zamieszkania przyszłego małżonka od miejsca chrztu czy też koniecznością przekroczenia granicy między zaborami, tzw. kordonu, w celu jej pozyskania. Prawodawstwo napoleońskie¹⁷, przyjęte w Księstwie Warszawskim, w dziale *O aktach małżeństwa*, określając funkcję aktu znania, ustanowiło zarazem relację między tym gatunkiem a aktem urodzenia (chrztu), której istotą jest substytucja tekstowa¹⁸, w sposób następujący:

Art. 70 Urzędnik Stanu Cywilnego każe sobie złożyć Akt urodzin każdego z przyszłych Małżonków. Jeżeli z nich, które jest w niemożności dostania takowego Aktu, może ten zastąpić, składając urzędowy akt znania, wydany przez Burmistrza lub Wójta miejsca, w którym się urodził, albo w którym zamieszkał¹⁹.

Możliwość spisania aktu znania w zastępstwie metryki spowodowała, że znalazł się on w jawnej relacji międzytekstowej ze swoim prototekstem, jakim był akt urodzenia. Z punktu widzenia charakterystyki wzorca tekstowego aktu znania istotny jest związek genetyczny z aktem urodzenia, wskazujący na sposób jego udziału w powstaniu tekstu substytucyjnego. Z konieczności dodam, że substytucja tekstowa sytuowana jest z reguły poza zakresem zjawisk inter-

¹⁵ Na ich temat pisze J. Kuć (*Akty uszanowania i pozwolenia na zawarcie małżeństwa jako umowy intertekstualne*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2012, nr 12, s. 91-98).

¹⁶ M. PAWIŃSKI, *Akta stanu cywilnego ...*, s. 211.

¹⁷ Substytucyjną funkcję aktu znania wskazywał również zmodyfikowany w 1825 r. *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego*, który obowiązywał na terenie dawnego Królestwa Kongresowego do 1946 r.

¹⁸ H. MARKIEWICZ, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwo*, Warszawa 1989, s. 217.

¹⁹ *Dziennik praw*, t. I, Warszawa 1810, s. 234. Przepis ów w podobnej postaci istniał w *Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego* z 1825 r. (art. 114).

tekstualności²⁰, które w wypadku tekstów prawno-administracyjnych przejawiają się zazwyczaj w obligatoryjnych odwołaniach do określonych aktów prawnych i przepisów będących podstawą prawną dla tworzonego dokumentu. Akt urodzenia jako tekst dokumentacyjny, potwierdzający narodziny i przynależność wyznaniową konkretnej osoby, zawierał dane zmieniające się w czasie, dyktowane przez przepisy prawa²¹, takie jak: datę i godzinę narodzin, datę chrztu, imię i nazwisko oraz płeć dziecka, nazwę miejscowości urodzenia, imiona i nazwiska (panieńskie matki) oraz społeczny status rodziców, dane osobowe i funkcję duchownego, imiona i nazwiska obecnych przy akcie świadków i/lub imiona i nazwiska chrzestnych. Przybierał postać narracyjną bądź tabelaryczną i był w XIX w. spisywany najpierw w języku polskim, a od 1868 r. w rosyjskim (zabór rosyjski). Część z wymienionych powyżej składników tekstowych metryki, o istotnym znaczeniu, umieszczana była w akcie znania danej osoby ze względu na konieczność ich potwierdzenia przez świadków, a następnie uwzględnienia w akcie małżeństwa.

Między wskazanymi tekstami (i gatunkami) zachodzi relacja substytucji o funkcji pragmatycznej i jednokierunkowych odniesieniach, gdyż akt znania jako tekst wtórny zastępuje akt urodzenia i tym samym nawiązuje do niego, natomiast odwrotna zastępowalność jest niemożliwa. Tekst wtórny jest tworzony w nawiązaniu do wzorca tekstu pierwotnego, a proces substytucji sygnalizowany jest na płaszczyźnie tekstowej w różny sposób, jako że substytut innego tekstu może przywoływać pośrednio lub bezpośrednio tekst, do którego się odnosi. W aktach znania widoczny jest bezpośredni mechanizm nawiązania, w którym istotnym indeksem relacji międzytekstowej jest nazwa gatunkowa wskazująca prototekst o postaci: *metryka (urodzenia)*, *metryka chrztu* lub *akt urodzenia*, występująca w korpusie badanych aktów w formułach realizujących schemat semantyczny: 1. komuś potrzebna metryka urodzenia, np.: *potrzebuje Metryki Swego urodzenia*; *potrzebna mi jest metryka urodzenia*; *iz Mu jest potrzebną Metryka urodzenia* lub 2. ktoś nie ma metryki (aktu) urodzenia (schemat ten pojawia się często w wypadku braku wpisu aktu urodzenia w księdze metrykalnej), np.: *Niema Jego Metryki przy Kościele Parafialnym Dankowskim*; *nie iest w stanie złożyć metryki chrztu*; *w braku Metryki*

²⁰ H. MARKIEWICZ, *Literaturoznawstwo...*, s. 218; S. GAJDA, *Intertekstualność a współczesna lingwistyka*, w: *Intertekstualność we współczesnej komunikacji językowej*, red. J. Mazur, A. Małycka, K. Sobstyl, Lublin 2010, s. 16.

²¹ P. SZKUTNIK, *Regionalny poradnik genealogiczny – treść oraz przydatność do badań metryk i akt stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w gminie Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski” 2(2013), s. 126.

jego urodzenia; niemogąc otrzymać metryki; akt jego urodzenia nie był wpisany do księgi; Metryki Urodzenia złożyć nie jest w możliwości. Wykładnikami ujawnianej w tekstach relacji substytucji są również konstrukcje w rodzaju: *spisany (spisanie) ... w miejsce, mający zastąpić, w braku ... spisany był*, poświadczane przez przykładowe użycia: *dopraszał się spisania Aktu Znania, w miejsce Metryki swego Urodzenia; sporządził Akt znania mający zastąpić metrykę urodzenia; w braku metryki [...] spisany był akt znania; w braku Metryki jego urodzenia [...] spisany był Akt znania; niemogący otrzymać metryki [...] akt znania wydaliśmy; Powyższy Pro[to]kuł Urodzenia w Miejsce Metryki jako jest prawdziwie Napisany, a także nie jest w stanie złożyć... (dlatego) żąda i inne, np.: nie jest w stanie złożyć metryki urodzenia i dla tego na udowodnienie tej niemożności żąda aktu znania; nie jest w stanie złożyć metryki urodzenia i dla tego żąda aktu znania; nie jest w stanie złożyć metryki chrztu [...] żąda przeto, żeby mu udzielić akt znania; potrzebna mi jest metryka urodzenia [...] i proszę o sporządzenie aktu znania.*

Wykładniki substytucji nie tylko sygnalizują werbalnie zastępczy charakter tekstu aktu znania, ale również wskazują na strukturalne pokrewieństwo tekstów. Istotne dla relacji międzytekstowej jest stosowanie podobnych struktur tekstowych, znamienych dla aktów urzędowych, w rodzaju: *Działo się w Kancellaryi Urzędnika Stanu Cywilnego Parafii Częstochowskiej dnia dziesiątego:/ dwudziestego drugiego Kwietnia Tysiąc Osiemset pięćdziesiątego Osmego roku lub Przed nami Urzędnikiem Stanu Cywilnego Gminy i Powiatu Częstochowskiego stawil się. W aktach znania, których nadawcą był duchowny, pojawiają się w tych strukturach swoiste „ślady” metryk kościelnych w postaci formuł temporalnych, oznaczających godzinę zdarzenia i porę dnia, takich jak: *Na Dniu Dziewiętnastym Miesiąca Wrzesnia Tysiącznego Osiemsetnego dwudziestego Osmego roku, o godzinie dziewiętej z rana; Dnia Dwudziestego osmego Lipca roku Tysiąc Osiemset trzydziestego szóstego o godzinie dziewiętej rano* (por. metryka: np. *Roku tysiąc ośmset osmego dnia piątego czerwca o godzinie osmey z rana*), których nie notuje się w aktach spisanych przez urzędników świeckich. Porównanie aktów znania z metrykami urodzenia z 1. połowy XIX w. pozwala na wniosek, że zasadnicze elementy strukturalne metryk są w nich powtarzane i stanowią ich strukturalne jądro, w którym umieszczane są w informacji identyfikujące daną osobę: imię i nazwisko osoby wskazywanej w akcie znania, imiona i nazwiska rodziców, data urodzenia lub wiek, miejsce urodzenia lub miejsce chrztu (nazwa kościoła), wyznanie i stan cywilny. Przedstawione konstrukcje pokazują, że stopień jawności i wyrazistości substytucji jest znaczny, co wynika z pełnienia takiej samej*

funkcji przez obydwu gatunki urzędowe w sytuacji formalizowania małżeństwa. Akt znania nie jest jednak prostą substytucją aktu urodzenia, co wynika z okoliczności jego powstania, w których świadkowie składają zeznania na temat tożsamości i pochodzenia znanej im osoby. Dlatego też ów dokument ma postać gatunku o bardziej złożonej strukturze, w którym strukturalne elementy metryki stanowią jeden z segmentów aktu znania. Akt znania funkcjonował w określonym kontekście życiowym, w sytuacji urzędowej uwarunkowanej prawnie, dokładnie w okolicznościach formalizowania związku małżeńskiego, któremu towarzyszyły różne praktyki urzędowe (wyznaniowe bądź cywilne). Powstawał w sytuacji komunikacyjnej o stałych wyznacznikach, rozgrywającej się w ówczesnym urzędzie stanu cywilnego, tj. kancelarii parafialnej, urzędzie wójta lub municypalnym, w której uczestniczyli zgodnie z literą prawa: urzędnik stanu cywilnego, osoba występująca o spisanie aktu znania oraz sprowadzeni przez nią dwaj świadkowie, którzy dobrze ją znali. Wszyscy uczestnicy komunikacji byli identyfikowani imiennie, a stojący w urzędzie także przy użyciu dodatkowych danych, określających np. wykonywane zajęcie, wyznanie, status cywilny i społeczny. Układ ról komunikacyjnych pomiędzy petentem, świadkami a urzędnikiem był nierównorzędny, wynikał z przewagi pozycji społecznej i kompetencji tego ostatniego, który reprezentował urząd, nadawał tekstowi ostateczny kształt i moc urzędową. Ową różnicę statusów sygnalizują obecne w tekstach określenia nadawcy, wskazujące na jego godność urzędową, łączące się niekiedy z formami *pluralis maiestaticus*, podkreślającymi ten aspekt sytuacji, np. *Przychylając się do Jego żądania, Urząd Municypalny przystąpił do wysłuchania; Stawił się przed Nami Urzędnikiem Stanu Cywilnego Jakob Musik – Gospodarz*. Nadawcą urzędowego tekstu aktu znania, będącego rezultatem zdarzenia komunikacyjnego, był nadawca instytucjonalny – urzędnik, który na etapie komunikacji ustnej pełnił przemiennie rolę prymarnego odbiorcy wypowiedzi petenta i świadków oraz nadawcy wypowiedzi urzędowej. Ze względu na warunki powstawania tekstu był nadawcą sekundarnym segmentów wypowiedzianych przez nadawców prymarnych (petent i świadkowie), a także nadawcą prymarnym segmentów ramowych i korpusowych współtworzących urzędowy akt cywilny. Układ nadawczo-odbiorczy ze względu na skomplikowany ustno-pisemny charakter komunikacji był wielopoziomowy i zmienny. Zmienność ról nadawczo-odbiorczych następowała wraz ze zmianą czynności komunikacyjnych (mówienie – zapisywanie – odczytywanie). Wykładniki owej przemienności ról odnaleźć można w niektórych tekstach aktów znania w przeplatających się pierwszo- i trzecioosobowych formach liczby pojedynczej i mnogiej.

Z analizy tekstów wynika, że w czasie powstawania aktu znania komunikacja przebiegała w trzech etapach:

1. ustnym, w którym petent wnosił przed urzędnikiem o wystawienie dokumentu (np. *Stawiający osobiście Andrzej Szwarz mieszkający w Osadzie Czarny Las oświadcza; Stawiła się Eleonora Pawłoska mieszkanczyni wsi Zbrojewskie Gminy Lipia i zadyktowała*), a przyprowadzeni świadkowie składali przed urzędnikiem zeznania (np. *napomnieni o zeznanie prawdy oświadczyli; Zeznajemy, że Władysław Degórski; w tem celu przystawia dwóch świadków [...] ktorzy zeznają; gotowi są zaprzysiąc w zeznanie, o co tylko zapytani będą*);

2. pisemnym, kiedy urzędnik utrwał na piśmie przebieg całego zdarzenia, a tekst uzyskiwał postać zgodną z normami gatunku oraz status dokumentu urzędowego;

3. ustno-pisemnym, w którym tekst był odczytywany, co było ważne m.in. z powodu częstego analfabetyzmu stających przed urzędnikiem, świadkowie składali przysięgę o prawdziwości swoich zeznań albo jedynie deklarowali zgodę na jej złożenie, a następnie tekst był podpisywany (np. *Zeznanie nasze jako rzetelne [...] w dowód tego po przeczytaniu nam takowego własnoręcznie podpisujemy trzema krzyżykami jako nieumiejący pisać; Poczem zeznanie swe z ofiarowaniem przysięgi własnoręcznie podpisał*) i opatrzony pieczęcią instytucji oznaczonej w tekście.

Ze względu na specyfikę gatunków urzędowych, m.in. wyróżniający je wysoki stopień standaryzacji tekstów, wynikający z przepisów prawa, uwagę poświęcam przede wszystkim schematowi formalnemu badanych aktów i ograniczam analizę do wzorca tekstowego, na który składają się segmenty kliszowane oraz segmenty wymienne, realizowane w sposób indywidualny²². Wobec powyższego za przydatną uważam propozycję Bożeny Witosz²³, która uznaje wzorzec tekstowy za jeden z komponentów wielowymiarowego wzorca gatunkowego, manifestujący się w strukturze realizujących go tekstów. Takie podejście wydaje się uzasadnione ze względu na określony stopień formalizacji struktury tekstów urzędowych, które „sprowadza się w głównej mierze do wypełniania odpowiednich schematów formalnych (właśnie wzorców tekstowych)”²⁴. Przedstawiony przez Witosz punkt widzenia, odbiegający od ujęcia

²² M. WOJTAK, *Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego*, w: *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole 2004, s. 138.

²³ *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice 2005, s. 119.

²⁴ Tamże.

wzorca tekstowego zaproponowanego przez Barbarę Sandig²⁵, wynika z dążenia do ujednolicenia terminologicznych oraz uznania pojęcia wzorca gatunkowego za nadrzędne w obliczu terminologicznej różnorodności.

Wzorzec tekstowy aktu znania ukształtował się w wyniku oddziaływania kilku czynników, wśród których należy wymienić: uregulowania prawne normujące ogólną formę aktów stanu cywilnego, egzemplifikacje wzorcowych tekstów aktu znania umieszczane w zbiorach przepisów prawa cywilnego (np. *Wzór aktu znania*²⁶) oraz urzędową praktykę pisarską, tworzącą wzorce uzualne. Z uwagi na przedstawione uwarunkowania w wypadku aktu znania, można mówić przyjmując klasyfikację Aleksandra Wilkonia, o wzorcu częściowo skodyfikowanym (normatywnym)²⁷, który jest konsekwencją trybu wprowadzenia gatunku do sfery urzędowej. Wzorzec tekstowy aktu znania został zdeterminowany z jednej strony przez nadrzędny wobec niego wzorzec dawnych aktów urzędowych, a z drugiej przez relacje międzytekstowe, jakie wytworzyły się między nim a aktem urodzenia, a także aktem małżeństwa.

Ów wzorzec aktu znania reprodukuje architekturę tekstów urzędowych: aktów stanu cywilnego i aktów notarialnych, co jest wynikiem standaryzacji cechującej od dawna komunikację urzędową. Standardowość wypowiedzi, jak wskazuje Maria Wojtak²⁸, jest związana z zasadą posługiwania się w powtarzalnej sytuacji tekstem w znacznej mierze gotowym, który wymaga uzupełnienia o elementy indywidualizujące. Co warte podkreślenia, standardowość jest ponadto cechą, która nadaje określony, z reguły wysoki status dokumentom o charakterze urzędowym²⁹. Jako tekst akt znania przedstawia przebieg czynności werbalnych i pozawerbalnych podejmowanych przez uczestników komunikacji w celu jego sporządzenia w zastępstwie metryki. Relacja owa wpisana jest w typową dla aktów urzędowych ramę tekstową, której konstrukcja kształtowała się od czasów średniowiecza³⁰. Wzorzec tekstowy aktów znania można przedstawić jako określony schemat realizowany w różny sposób w strukturze tekstów, która składa się z ramy tekstowej oraz korpusu tekstu.

I. Część inicjalna ramy zawiera segmenty tekstowe i graficzne; niektóre z nich są nieobligatoryjne, a tworzą ją:

²⁵ *Formulieren und Textmuster*, w: *Schreiben in den Wissenschaften*, red. E.M. Jacobs, D. Knorr, Frankfurt a. Mein 1977, s. 25-44.

²⁶ M.in. w publikacji *O aktach stanu cywilnego...*, s. 115-117.

²⁷ A. WILKOŃ, *Spójność i struktura...*, s. 201-202.

²⁸ *Styl urzędowy...*, s. 165.

²⁹ J. KUĆ, *Polszczyzna łukowskich...*, s. 46.

³⁰ Tamże, s. 46-47.

1. numeracja nadana dokumentowi przy rejestrowaniu w księdze akt cywilnych (np. *Akt 82, N° 15, Przyjęta do N° 42, dano do Aktu N° 12*), niekiedy uzupełniana przez podpis osoby rejestrującej akt znania (np. *X. Macherzyński, X Jerzy Minkiewicz*);

2. pieczęć skarbową;

3. określenie administracyjnej lokalizacji miejsca sporządzania dokumentu (np. *Gubernia Warszawska, Powiat Wieluński*) pojawia się w tekstach fakultatywnie;

4. nagłówek będący nazwą gatunkową ma postać *Akt Znania* lub jest rozszerzony o nazwę osobową, np. *Akt Znania Egidego Wysopól*; jest to nieobligatoryjny element tekstu o niestałej pozycji (może być umieszczony po części inicjalnej ramy);

5. określenia lokatywno-temporalne okoliczności sporządzenia dokumentu, wskazujące na miejsce urzędowania nadawcy (nazwa urzędu i miejscowości) oraz dokładną datę powstania aktu, współtworzące tzw. komparycję – formułę wprowadzającą do właściwej części tekstu urzędowego.

Komparycja rozpoczyna się od powtarzalnego zwrotu *Działo się w...*, np. *Działo się to w Mieście Częstochowie w Kancellaryi Urzędnika Stanu Cywilnego dnia szóstego Czerwca/Maja dwudziestego piątego, Tysiąc osiemset pięćdziesiąt dziewiątego roku*. W segmencie temporalnym często umieszcza się podwójne datowanie według kalendarza juliańskiego i gregoriańskiego i rozdziela ukośną kreską. Omawiana formuła ma postać szablonową i zawiera obligatoryjne dane, zindywidualizowane w sposobie zapisu, co poświadczają przykłady: *Działo się w Kancellaryi Urzędnika Stanu Cywilnego Parafii Częstochowskiej dnia dziesiątego/ dwudziestego drugiego Kwietnia Tysiąc Osiemset pięćdziesiątego osmego roku*; *Działo się w Urzędzie Woyta Gminy Stradom dnia 3/15 Lutego 1859 r.*; *Działo się w Urzędzie Muncypalnym Miasta Częstochowy dnia 12 Sierpnia 1830 roku*. Uzupełniana jest czasami o określenia godziny i pory dnia, np. *Działo się w Kancellaryi Stanu Cywilnego Parafii Częstochowskiej dnia 29 Stycznia/10 Lutego o godzinie trzeciej z południa Tysiąc Osmset pięćdziesiątego osmego roku*. Tylko w jednym z analizowanych tekstów element lokatywny nie został ujęty w komparycji (*Na Dniu Dziewiętnastym miesiąca Września Tysiącznego Osiemsetnego Dwudziestego Ósmego roku, o godzinie dziewiątej z rana*), lecz został przeniesiony do finalnej części ramy (*Dano w Dankowie, jak wyżej*). Co istotne, komparycja w wypadku badanych aktów znania nie zawiera danych osobowych urzędnika stanu cywilnego, lecz jedynie określenie jego urzędowej funkcji.

II. Korpus tekstu tworzą następujące segmenty:

1. informacja o osobie występującej o akt znania dla siebie: jej imię i nazwisko, miejsce zamieszkania, czasem nazwa zawodu lub stanu społecznego (*Stanąwszy dnia dzisiejszego w Urzędzie Woytowskim Magdalena Partenheimer zamieszkała w osadzie Czarnylas; Przed Urzędem Muncypalnym Miasta Częstochowy w Obwodzie Wieluńskim, Wojewodztwie Kaliskim, położonego, Stawił się osobiście Egidy Wysopól, w Mieście tuteyszem zamięszkały*) lub o osobie, która wnosi o spisanie aktu dla krewnego (*W dniu dzisiejszym stawił się Marcin Raszewski Kucharz w wsi Jaskrowie zamieszkały z żądaniem aby w braku metryki urodzenia jego syna Wenancyusza; W dniu dzisiejszym stawił się Marcin Wachuła Cieśla w mieście Częstochowa zamieszkały z żądaniem aby [...] jego pasierbicy Maryanny Skrzypiec*);

2. określenie czynności podjętych przez wymienioną osobę, jakimi są oświadczenie o braku metryki oraz żądanie spisania aktu znania (*Stawił się [...] oświadczając iż Mu jest potrzebna Metryka urodzenia dla jego córki Julianny Musik do zawrzeć się mającego związku Małżeństwa; Stanąwszy [...] oświadczyła, iż ona mając teraz wejść w związki małżeńskie nie iest w stanie złożyć metryki urodzenia i dla tego na udowodnienie tej niemożności żąda aktu znania; Stawiła się [...] i zadyktowała: Idąc w związki małżeńskie potrzebna mi jest metryka urodzenia, a że takowej nie posiadam [...] proszę o sporządzenie aktu znania; stawił się [...] z żądaniem: aby w braku Metryki jego urodzenia do zawarcia związków Małżeńskich koniecznie potrzebnej [...] spisany był Akt znania*);

3. oświadczenie petenta (lub jego przedstawiciela) na temat pochodzenia i okoliczności urodzenia osoby, dla której jest sporządzany akt znania, ma charakter fakultatywny (np. *podając że urodził się w Wsi Haidan Krysie Neisse w Prussach w dniu 6 Pazdziernika 1838 r z Józefa i Elżbiety Małżonków Schinke; podając że rzeczony jego syn Wenancyusz urodził się w roku 1833 dnia 18 Maja w wsi Zajączkach Parafii Dankowie w powiecie tutejszym z niego i jego małżonki Karoliny z Dziewońskich już zmarłej, w prawem Małżeństwie spółdrony a w Kościele Parafialnym Danków ochrzczony*);

4. informacja o stawieniu się dwóch świadków oraz dane ich identyfikujące: imiona i nazwiska, wiek, ewentualnie miejsce zamieszkania i status społeczny (*Stawił tu także dwóch swiadkow na świadectwo i rzqdał (sic!) aby ich wziąć do protokołu niniejszego, którzy gotowi są zaprzysiąc to wszystko co Zeznię; W dniu dzisiejszym stawili się Józef Nowakowski Obywatel lat trzydzieści sześć i August Blach Obywatel lat czterdzieści liczący, obydwaj w Mieście Częstochowie zamieszkali; z żądaniem aby [...] spisany był Akt znania z dwóch*

tu obecnych świadków to jest: 1. Mateusza Sikorskiego Gospodarza w mieście Częstochowie lat trzydzieści ośm i 2. Wincentego Przęślak wyrobnika lat dwadzieścia ośm obydwóch w Częstochowie zamieszkałych; 1.y Świadek Wincenty Krotla Sołtys z Wsi Dankowa zeznał, że iest Katolikiem, umie Artykuły Wiary, był u Spowiedzi na Wielkanoc [...] 2.gi Świadek Kazimierz Mazurek)

5. powołanie się na przepisy prawne, mające postać formuły, ma charakter fakultatywny (przeto Urzędnik Stanu Cywilnego na mocy Artykułu pięćdziesiątego czwartego prawa o Małżeństwie, sporządził Akt znania mający zastąpić metrykę urodzenia; Urzędnik Stanu Cywilnego Parafii Częstochowskiej w myśl Rozporządzenia Komisyi Rządowej Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca/2 lipca 1842 roku N° 8713 przywołał powyższych dwóch świadków, którzy jednogodnie podali);

6. zeznania świadków, które są konstytutywnym składnikiem tekstu, mają postać konstatywnego aktu mowy, którego ośrodkiem jest czasownik *znać*, rzadziej *wiedzieć*, użyty w 1. osobie lp. lub lm. czasu teraźniejszego (np. *Co się dotyczy Magdaleny Partenheimer tę znam od dzieciństwa i wiem że ma lat 25, rodziła się w mieście Sobernheim w Niemczech, iest córką Anny Maryi z Emrichów i Andrzeia Partenheimer Małżonków, i że ieszcze nigdy męża nie miała, onę zaś znam stąd że ia będąc w Niemczech od niej tylko o puł mili, a zatem dawno znałem ią; Zeznajemy że Władysław Degórski urodził się w roku 1853 w miesiącu Maju w wsi Szubsku Parafii Łęczyckiej z ojca Franciszka i Maryanny z Koncerskich już zmarłej prawych małżonków Degórskich; lecz dla odległości miejsca nie może być Metryka złożoną [...]. Stawającego tu Władysława Degórskiego znamy dostatecznie od dzieciństwa jako też iego Rodziców Franciszka i Maryannę z Koncerskich już zmarłą małżonków Degórskich Ogrodników, wiemy przeto z pewnością że Władysław Degórski w prawem Małżeństwie spłodzony, urodził się w wsi Szubsku, a w Kościele Parafialnym w Łęczykiem ochrzczony w roku 1835 w Miesiącu Maju, przeto zeznajemy rzetelnie, że jest stanu wolnego i ma lat dwadzieścia trzy skończonych) lub w 3. osobie obu liczb, jeśli zeznania przyjmują postać mowy zależnej (*Oswiadczył że znał dobrze Jego Ojca i Matkę Florczykow, i ten Synem ich był Jan Florczyk, i że teraz ma 45 lat i niedawno Matka Jego zmarła; zeznał, iż pomienionego Interessanta zna od urodzenia, iż iest spłodzony z Mikołaja i Anny z Kolanusów Małżonków Wysopól, z których Ojciec zmarł Matka żyje i w mieście Lublińcu zamięszkuie, Rodem z Miasta Lublińca Kraiu Pruskiego, Religii Katolik, Chrzczony w Kościele parafialnym Lublinieckim, z professyi Introlligator, iest w stanie bez żennym, i ma na teraz lat skończonych 21).**

Zeznania świadków występują w tekstach w kilku wariantach jako: a) dwa odrębne zeznania z reguły powtarzalne w treści, b) dwa zeznania, z których pierwsze zeznanie jest pełne, a drugie ograniczone do informacji, że świadek zeznał jak pierwszy, c) jedno zeznanie powstałe wskutek złączenia przez urzędnika dwóch oddzielnych.

III. Część finalna ramy tekstowej zawiera:

1. formułę końcową, stanowiącą deklarację rzetelności zeznań świadków i informującą o podpisaniu aktu przez uczestników zdarzenia. Cechuje się ona niższym stopniem standardowości w porównaniu z formułą wstępną, która ustabilizowała się wcześniej jako komparycja w innych gatunkach urzędowych. W pełnej wersji formuła końcowa była zgodna z zalecaną przez *Wzór aktu znania* (np. *Zeznanie nasze jako rzetelne w każdym czasie gdyby tego zaszła potrzeba przysięgą stwierdzić obowiązujemy się i w dowód tego po przeczytaniu nam takowego własnoręcznie podpisujemy trzema krzyżkami jako nieumiejący pisać lub Zeznanie to nasze jako rzetelne i prawdą zaprzysięc i na dowód własnoręcznym podpisem stwierdzamy jako pierwszy świadek umiejący pisać a drugi podznacza ie znakiem Krzyża*) lub przyjmowała formę uproszczoną (np. *Zeznanie to nasze jako rzetelne zaprzysiędz deklarujemy i na dowód podpisujemy trzema krzyżami, gdyż pisać nie umiemy; Zeznanie moje iako rzetelne przysięgą stwierdzić deklaruię. W dowód Czego własnoręcznie podpisał; Co przysięgą stwierdzić gotowi jesteśmy i na dowód czego podpisujemy się*). Zdarza się, że w tej części tekstu pojawia się zapis stanowiący deklarację rzetelności dokumentu formułowaną przez urzędnika (*Powyższy Pro[to]kuł Urodzenia, w Miejsce metryki jako jest prawdziwie napisany, i rzetelnie, jak gdyby w Sądzie był zrobiony, dla większej Mocy własnoręcznie podpisuję i Pieczęcią Urzędowania stwierdzam; Rzetelność powyższego zeznania i podpisów poświadcza Działający Wojt Gm. Lipie*). Formuła końcowa miała postać jednolitą, gdy była spisywana łącznie dla dwóch świadków lub powtarzała się, gdy była umieszczana osobno po zeznaniu każdego ze świadków i wówczas, w zależności od konstrukcji tekstu, znajdowała się pod całością zeznań lub pod każdym zeznaniem oddzielnie. W takim wypadku zapisy miały formę skróconą i różniły się od siebie w obrębie jednego tekstu, np.: *Po czym gdy nic więcej nie miał do dodania przeto zeznanie, offiaruiąc ie zaprzysiędz, własnoręcznie podpisał oraz Co wszystko w dowód rzetelności przysięgą stwierdzić chcę i na to się własnoręcznie podpisuję*. W formule końcowej mogło być ujęte stwierdzenie o odczytaniu aktu (np. *Powyższe zeznanie jako rzetelne i po odczytaniu własnoręcznie podpisujemy*);

2. imienne podpisy świadków lub w wypadku osób niepiśmiennych graficzne (trzy krzyżyki), postawione obok zapisanego przez urzędnika imienia

i nazwiska; fakultatywnie podpis osoby, której dotyczy akt znania oraz podpis urzędnika stanu cywilnego wraz z nazwą urzędu;

3. pieczęć urzędu.

W ten sposób skomponowany akt znania był czasem uzupełniany o różnego rodzaju dopiski, np. dodatkowe zeznanie matki petenta, wnioski o potwierdzenie dokumentu przez sąd w związku z niezgodnymi zapisami imion i nazwisk występujących w akcie w relacji do złożonych podpisów lub na skutek upływu terminu ważności dokumentu.

Jak można zauważyć, podstawowy wzorzec tekstowy ma charakter wielosegmentowy i jest zbudowany z :

I. części inicjalnej ramy tekstowej, w której obligatoryjne są: numeracja, pieczęć skarbową, określenia lokatywno-temporalne;

II. korpusu tekstu złożonego z: informacji o osobie występującej o akt znania, przedstawienia czynności podjętych przez petenta, informacji o świadkach, zeznań świadków;

III. części finalnej ramy tekstowej zawierającej: deklarację rzetelności zeznań, informację o podpisaniu zeznań przez świadków, podpisy świadków i urzędnika, pieczęć urzędu.

Przedstawione komponenty mogą być uzupełniane o dodatkowe (wymienione powyżej) lub częściowo bądź całkowicie redukowane.

Jako gatunek akt znania jest swoistym świadectwem wpływów kultury francuskiej na polską, nie tylko w zakresie ustawodawstwa, ale również języka, jego stylu urzędowego i funkcjonujących w jego zakresie gatunków tekstu. Analiza materiału pokazuje, że wzorzec tekstowy dziewiętnastowiecznego aktu znania kształtował się nie tylko w procesie adaptacji architektury dawnych aktów urzędowych oraz oddziaływania relacji międzytekstowej z aktem urodzenia, lecz także w efekcie włączenia w jego schemat decydujących o tożsamości gatunku segmentów strukturalnych, z których najistotniejszym było zeznanie świadków dotyczące występującej o akt znania osoby. Analiza wzorca tekstowego oraz poszczególnych realizacji tekstowych nasuwa wnioski, że cechowały się one w badanym okresie różnym stopniem dowolności, czasem dość znacznym. Zjawisko to uznać trzeba za konsekwencję niedługiego czasu kształtowania się gatunku, zakończonego przez zmiany administracyjne po II wojnie światowej. Fakt ów wpłynął w istotny sposób na proces jego normalizacji mimo funkcjonowania gatunku w komunikacji urzędowej, sprzyjającej w miarę szybkiemu stabilizowaniu wzorca tekstowego.

BIBLIOGRAFIA

- BORAWSKI S.: Wprowadzenie do historii języka polskiego, Warszawa 2000.
- DUNIN-DUDKOWSKA A.: Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi, Lublin 2010.
- Dziennik praw, t. I, Warszawa 1810.
- GAJDA S.: Intertekstualność a współczesna lingwistyka, w: *Intertekstualność we współczesnej komunikacji językowej*, red. J. Mazur, A. Małycka, K. Sobstyl, Lublin 2010, s. 13-23.
- KUĆ J.: Akty uszanowania i pozwolenia na zawarcie małżeństwa jako umowy intertekstualne, „Białostockie Archiwum Językowe” 2012, nr 12, s. 91-98.
- KUĆ J.: Polszczyzna łukowskich aktów notarialnych z początku XIX wieku, Siedlce 2013.
- MALINOWSKA E.: O stałości i zmienności gatunków urzędowych, w: *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. I: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2000, s. 86-95.
- MARKIEWICZ H.: Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa, Warszawa 1989.
- O aktach stanu cywilnego. Pismo... dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego ułożone, Warszawa 1858.
- PAWIŃSKI M.: Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku, „Archeion” 104(2002), s. 203-220.
- REJTER A.: Genologia historyczna a stylistyka. Zarys problematyki, „Stylistka” 20(2011), s. 193-211.
- SIUCIAK M.: Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego, w: *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 285-297.
- SÓJKA-ZIELIŃSKA K.: Kodeks Napoleona. Historia i współczesność, Warszawa 2007.
- SZKUTNIK P.: Regionalny poradnik genealogiczny – treść oraz przydatność do badań metryk i akt stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w gminie Uniejów, „Biuletyn Uniejowski” 2(2013), s. 125-137.
- WILKOŃ A.: Spójność i struktura tekstu, Kraków 2002.
- WITOSZ B.: Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki, Katowice 2005.
- WOJTAK M.: Styl urzędowy, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 155-171.
- WOJTAK M.: Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego, w: *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole 2004, s. 131-141.
- WOŹNIAK E.: Prawdy i mity o języku urzędowym w dobie nowopolskiej, referat wygłoszony na konferencji „W kręgu dawnej polszczyzny”, Kraków, grudzień 2014.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK D.: Język w polskim Kościele katolickim początku XXI wieku: przegląd najważniejszych zjawisk, w: *Język polski jako narzędzie komunikacji we współczesnym świecie*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2007, s. 115-129.

AKT ZNANIA – DAWNY GATUNEK URZĘDOWY
JAKO ŚWIADECTWO PORZĄDKU PRAWNEGO

Streszczenie

Akt znania jako gatunek stylu urzędowego o charakterze dokumentacyjnym został w artykule uznany za dawny z tego względu, że jego kształtowanie było niedługim procesem, trwającym w polszczyźnie od początku XIX, kiedy został wprowadzony wraz z uregulowaniami prawnymi Kodeksu Napoleona, do 1945 roku. Jest to jeden z aktów stanu cywilnego, który był sporządzany w związku z nowożytnym procesem formalizacji małżeństwa, stanowiący świadectwo dawnego porządku prawno-społecznego oraz oddziaływania kultury francuskiej. Formalnie pełnił funkcję aktu urodzenia i z tej racji podlegał zasadom substytucji tekstowej o funkcji pragmatycznej, a nawiązania do prototekstu stały się istotnym składnikiem tekstowym analizowanych aktów.

Prezentowany w artykule wzorec tekstowy dziewiętnastowiecznego aktu znania kształtował się nie tylko na bazie relacji międzytekstowej z aktem urodzenia, lecz także wskutek oddziaływania architektury dawnych aktów urzędowych, formowanej przez wieki. Adaptował również specyficzne dla gatunku segmenty strukturalne, z których najistotniejszym było zeznanie świadków na temat osoby występującej o akt znania. Okoliczności powstania i funkcjonowania gatunku spowodowały, że realizacje tekstowe cechowały się pewną dowolnością w stosunku do zrekonstruowanego w pracy wzorca tekstowego, niemniej jednak standaryzacja tekstu postępowała wraz z upływem czasu.

Słowa kluczowe: akt stanu cywilnego, akt znania, akt urodzenia, gatunek tekstu, styl urzędowy, wzorec tekstowy, substytucja tekstowa, wpływy francuskie, XIX wiek.

WITNESS STATEMENT – AN OLD OFFICIAL GENRE
AS THE EVIDENCE OF THE LEGAL ORDER

Summary

The Witness Statement as a genre of official style of a documentary nature has been considered in the article to be old, because its formation was not a long process, lasting in the Polish language from the early 19th century, when it was introduced with the legal regulations of the Napoleonic Code, until 1945. This is one of personal status certificates that was drawn up in connection with the modern process of marriage formalization, constituting evidence of the old legal and social order and the impact of French culture. Formally, it served as a birth certificate and for this reason was subject to the rules of textual substitution of a pragmatic function, while references to the prototext became an essential textual component of the analyzed statements.

The textual pattern of the nineteenth-century Witness Statement, presented in the article, formed not only on the basis of the intertextual relationship with the birth certificate, but also as a result of the influence of the architecture of old official documents, formed through the

centuries. It adapted also genre-specific structural segments, the most important of which was the statement of the witnesses. Due to the circumstances of the formation and functioning of the genre, textual embodiments were characterized by some freedom relative to the textual pattern reconstructed in the study, nevertheless text standardization progressed with time.

Key words: civil status, act of knowing, birth certificate, text genre, official style, text pattern, text substitution, French influence, 19th century.

Translated by: Studio-Tekst